

Михайло Шумило,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник
відділу проблем цивільного,
трудового та підприємницького права
Інституту держави і права
імені В. М. Корещького Національної
академії наук України

УДК 349.3

Правовідносини в пенсійному забезпеченні: функціональний аспект

Однією з найважливіших характеристик права в цілому є його функція, тобто те, для чого воно існує. Теж саме можна сказати і про функції правовідносин. Враховуючи складну систему пенсійного законодавства, різні рівні реалізації права на пенсію, то впевнено можна говорити про те, що кожному правовідношенню в пенсійному забезпеченні властива своя функція, яка є етапом або ж фрагментом дорожньої карти по реалізації права на пенсію.

Пенсійне забезпечення це комплексне утворення в праві. Таке розуміння обумовлене різноманітністю і методів правового регулювання, і міжгалузевими компонентами. Йдеться про те, що пенсійне забезпечення носить інтегральний характер і його ефективне функціонування можливе тільки за умови використання правових механізмів різних галузей права.

Із викладеного вбачається, що правовідносини в пенсійному забезпеченні також різноманітні, а відповідно носять різний функціональний

характер, тобто виконують різні функції.

Перш ніж детально проаналізувати функції правовідносин, необхідно зазначити, що право на пенсійне забезпечення не виникає з моменту народження, для його реалізації необхідно здійснити низку передбачених чинним законодавством дій.

У зв'язку з цим, можна виділити наступні етапи виникнення, реалізації і, у випадку необхідності, захисту права на пенсію. Щоб не створювати зайвих теоретичних конструкцій, вважаємо, що усі етапи можна продемонструвати на прикладі правовідносин, які виникають в пенсійному забезпеченні, а також розкрити їх функціональну сторону.

В науці права соціального забезпечення вже неодноразово пропонувалися різноманітні класифікації правовідносин в пенсійному забезпеченні, на нашу думку, з доопрацюванням найбільш повною та завершеною є класифікація у залежності саме від функцій, які вони виконують, а саме:

1. Пенсійно-страхові правовідносини, йдеться про загальнообов'язкове державне і добровільне, недержавне пенсійне страхування.

2. Процедурні правовідносини, які спрямовані на реалізацію особою права на пенсійне забезпечення.

3. Пенсійно-забезпечувальні правовідносини, безпосередньо виплата пенсій.

4. Процесуальні правовідносини, що є правовим механізмом для захисту порушеного права особи на пенсійне забезпечення.

5. Виконавчі (постпроцесуальні) правовідносини, спрямовані на виконання рішення суду щодо реалізації особою права на пенсію.

Наведені вище види правовідносин, необхідно розподілити на дві основні групи:

Перша, *перманентні*, виникають завжди: пенсійно-страхові, процедурні, пенсійно-забезпечувальні правовідносини.

Друга, *факультативні*, виникають тільки у випадку порушення пенсійного законодавства: процесуальні, виконавчі (постпроцесуальні) правовідносини.

Одним із головних завдань в дослідженні правовідносин в пенсійному забезпеченні є питання функцій, які вони виконують.

Функція (лат. *functio* – здійснення, виконання), є ключовим аспектом права у цілому та правовідносин зокрема. Для детального вивчення функцій правовідносин в пенсійному забезпеченні, необхідно визначити їх загальні риси.

Загальновизнаною сьогодні є думка, що правовідносини виконують наступні функції:

- фіксують коло осіб, на яких в той чи інший момент розповсюджується дії даних правових норм;

- закріплюють конкретну поведінку, якій повинні і можуть слідувати особи (сторони правовідносин);

- є умовою для можливого введення у дію соціальних засобів забезпечення суб'єктивних прав і юридичних обов'язків;

Пенсійно-страховим правовідносинам властиві, з одного боку, функції страхування у цілому, з іншого, функції конкретно пенсійно-страхові, що вказують на їх специфіку і певне відмежування.

Функція страхування – це головний напрямок її дії, що проявляється у сутності страхування. Основною функцією страхування професор О. І. Худяков визначає – захисну функцію. Інтерес за страхованою особою до страхування полягає у отриманні захисту умов свого існування, що у матеріальному плані виражається в захисті свого майнового стану. Ця функція включає в себе три компоненти: юридичний, матеріальний, психологічний [1, 34-35].

Юридична складова захисної функції зводиться до надання страхувальнику юридичного обов'язку, через який він зобов'язаний при настанні страхового випадку здійснити страхові та інші передбачені законом чи договором виплати.

Матеріальна складова захисної функції полягає у виплаті пенсії.

Психологічна складова захисної функції відображається в отриманні застрахованою особою почуття захищеності від несподіванок долі та впевненості у завтрашньому дні [1, 35].

Якщо ж розглядати пенсійно-страхові правовідносини, то їм притаманна певна особливість, йдеться не про страхування у чистому вигляді, а про страхування від соціальних ризиків. Тобто, в основі пенсійно-страхових відносин лежить пенсійний ризик, а враховуючи той факт, що існує три види пенсійного забезпечення (за віком, по інвалідності у зв'язку з втратою годувальника), то відповідно саме ці ризики спричиняють пенсійні виплати.

О. І. Худяков справедливо підкреслює, що при особистому страхуванні від ризику, який тісно пов'язаний із ризиком настання страхового випадку і ризику завдання шкоди застрахованої особи, стра-

хування здійснює компенсаційну функцію [1, 35].

Варто зазначити, що професор М. Л. Захаров аналізуючи проблеми сутності обов'язкового соціального страхування вказує, що його основною функцією є забезпечення відповідного достатнього високого, привілейованого рівня соціального захисту застрахованих і їх сімей [2, 46].

Безумовно, ця функція також має безпосереднє відношення і до пенсійного забезпечення. Однак, на нашу думку, функцію, яка сформульована М. Л. Захаровим, можна також розглядати як принцип пенсійного забезпечення, і як ціль, що додає цій функції більш сильного звучання.

Питання функції в сфері пенсійного забезпечення піднімається також провідним російським економістом, професором В. Д. Роїком, який зазначає, що функція обов'язкового страхування полягає у тому, щоб захистити застраховану особу від фінансових наслідків настання соціальних ризиків. Вчений виділяє наступні функції пенсійного страхування: 1) акумуляція страхових резервів і їх солідарний перерозподіл при настанні страхових випадків; 2) відновлювальна функція; 3) функція соціального захисту застрахованих осіб [3, 95-97]. Розуміння функцій пенсійного страхування у цілому, дозволяє більш чітко сформулювати функції конкретних правовідносин, що виникають в пенсійному забезпеченні.

Окрім викладеного, вважаємо, що в умовах ринкової економіки пенсійне забезпечення не може існувати за межами страхових начал. Йдеться про те, що пенсійні правовідносини не можуть виникнути без відповідного пенсійного страхування і наявності визначеного законодавством мінімального страхового стажу. В Україні, відповідно до ст. 28 Закону України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування" [4] для отримання мінімальної пенсії необхідно мати чолові-

кам 35 років, а для жінок 30 років страхового стажу. Адже, для отримання пенсії за віком необхідний не тільки страховий випадок (соціальний ризик), але і страховий стаж, період трудової діяльності, коли працівник здійснює страхові внески до Пенсійного фонду.

Пенсійне страхування це перший і головний етап на шляху реалізації конституційного права на пенсію, у тому сенсі, що саме шляхом пенсійного страхування, особа це право "забезпечує" / "заробляє", так як саме по собі воно не виникає.

Для осіб у яких немає права на пенсію, передбачена щомісячна грошова виплата-допомога, але вона не є пенсією і встановлюється на мінімальному рівні.

Таким чином, можна говорити про правозабезпечувальну функцію пенсійно-страхових правовідносин. Саме завдяки їм у подальшому, при настанні страхового випадку/соціального ризику у людини може виникнути право на пенсію.

Пенсійно-страхові правовідносини мають міжгалузевий характер, здійснюються на основі обов'язковості та добровільності, спрямовані на мінімізацію негативних наслідків соціальних ризиків в майбутньому шляхом отримання пенсії.

Процедурні правовідносини в пенсійному забезпеченні – цей вид правовідносин є складним і найбільш регламентованим в пенсійному законодавстві. Процедура (лат. *procedo* – просуватися, проходити) – це офіційно встановлений порядок, за умови виконання якого особа реалізує право на пенсійне забезпечення. Загальновідомо, що право на пенсію, без відповідної процедури його реалізації, правового механізму є тільки нормою-декларацією.

Функцією процедурних правовідносин є організація і обслуговування пенсійно-страхових і пенсійно-забезпечувальних правовідносин в пенсійному забезпеченні. По-перше, вони не можуть існувати самі

по собі, так як є похідними. По-друге, процедурні правовідносини поділяються на дві групи: а) регламентують процедуру пенсійного страхування; б) регламентують процедуру оформлення і отримання права на пенсію. По-третє, процедурні правові відносини визначаються законом або договором. По-четверте, відіграють провідну роль в реалізації права на пенсію.

Процедурні правовідносини в пенсійному забезпеченні – це відносно самостійне коло суспільних відносин організаційного характеру, метою яких є реалізація правоздатною особою права на пенсійне забезпечення, а саме встановлення та оформлення в певному порядку юридичних фактів і надання документів органам спеціальної компетенції.

Свого часу, російська вчена В. К. Субботенко наголошувала, що процедурні правовідносини – це врегульовані нормами права соціального забезпечення відносини, що функціонують у сфері соціальної аліmentaції громадян і опосередковують реалізацію правомірних вимог для задоволення їх суб'єктивних прав [5, 24]. Наведене положення стосується і пенсійного забезпечення. Однак, вести мову сьогодні про аліментарний характер пенсійного забезпечення в цілому не можна, але окремі його види залишаються такими (пенсійне забезпечення у зв'язку з втратою годувальника, де обов'язок утримувати непрацездатних членів сім'ї годувальника переходить до держави). Крім викладеного, слід зазначити, що процедурні правовідносини виконують супровідну функцію пенсійно-забезпечувальних відносин, що не применшує їх ролі в правовому регулюванні.

Таким чином, якщо пенсійно-страхові відносини створюють передумови для виникнення права на пенсію, забезпечують його, пенсійно-забезпечувальні конвертують право в пенсійні виплати, то процедурні

правовідносини сприяють забезпеченню права і його реалізації. Виходячи з вищевикладеного можна зробити висновок, що процедурні правовідносини в пенсійному забезпеченні виконують організаційно-супровідну функцію.

Пенсійно-забезпечувальні правовідносини в пенсійному забезпеченні – це основний, базовий різновид правовідносин, завдяки якому виникають, в силу економічної обумовленості, пенсійно-страхові, процедурні і, в окремих випадках, процесуальні та виконавчі (постпроцесуальні) правовідносини.

Пенсійно-забезпечувальні правовідносини регулюють надання особам конкретного виду пенсійного забезпечення, що передбачений законодавством.

Аналізуючи функцію пенсійного забезпечення загалом та пенсійно-забезпечувальних правовідносин зокрема, можна дійти висновку, що в цьому виді правовідносин функція галузі законодавства і функція правовідносин співпадає. Йдеться про пенсійно-забезпечувальну функцію, що відображається у здійсненні пенсійної виплати у випадку настання соціального ризику.

Процесуальні правовідносини в пенсійному забезпеченні – це факультативний різновид правовідносин, так як їх виникнення не є обов'язковим, оскільки у випадку процедурних правовідносин, вони виникають тільки тоді, коли відбулося порушення права особи на пенсійне забезпечення. Більше того, коли неюрисдикційні способи вичерпані чи їх не застосовували, а зразу ж особа звернулася до суду. Йдеться про те, що вони виконують захисну функцію в пенсійному забезпеченні. Тобто, вони не тільки охороняють пенсійні права громадян зберігаючи status quo, а захищають у випадку порушення права і законодавчою реакцією є його відновлення.

Пунктом 4 ч. 1 ст. 18 Кодексу адміністративного судочинства України [6] передбачено, усі адміністра-

тивні справи щодо спорів фізичних осіб з суб'єктами владних повноважень з приводу обчислення, призначення, перерахунку, здійснення, надання, одержання пенсійних виплат, соціальних виплат непрацездатним громадянам, виплат за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням, виплат та пільг дітям війни, інших соціальних виплат, доплат, соціальних послуг, допомоги, захисту, пільг відносяться до предмету підсудності адміністративних судів. Про підсудність пенсійних справ адміністративним судам йдеться також у п. 16 Постанови Пленуму Вищого адміністративного суду України "Про окремі питання юрисдикції адміністративних судів" [7]. У випадку виникнення спору щодо недержавного пенсійного забезпечення чи грубого порушення пенсійного законодавства – підсудність такого роду справ відноситься до судів загальної юрисдикції. Крім цього, як свідчать статистичні дані, відсоток звернень в адміністративні суди з позовами в сфері соціального забезпечення загалом, є другим за кількістю після податкових спорів. У 2012 році цей показник був на рівні – 31,9 % від усіх справ, в 2011 – 28,1 % справ, тенденція збільшення росту пенсійних справ в адміністративних судах очевидна.

Виходячи із вищевикладеного можна зробити висновок, що правовою основою процесуальних правовідносин в пенсійному забезпеченні є адміністративно-процесуальне, цивільно-процесуальне і кримінально-процесуальне законодавство. Таке ж розуміння правовідносин в пенсійному забезпеченні відповідає комплексному підходу до розгляду проблем пенсійного забезпечення.

Дослідники, які не підтримують ідею існування процесуальних правовідносин вказують на те, що вони регулюються процесуальним законодавством, а не пенсійним. На нашу думку, цей аргумент половинчастий, так як предметом судового роз-

гляду є право на пенсію в цілому чи окремі аспекти його реалізації. Досвід окремих країн свідчить, що запровадили трудо-соціальну що юстицію (Німеччина, Ізраїль), де створенні окремі процесуальні норми на підставі яких розглядається ця категорія справ, що захист пенсійних прав перебуває на високому рівні. Очевидно, що ігнорувати особливості предмету при судовому розгляді помилково і, на нашу думку, слід окремо виділяти процесуальні пенсійні правовідносини.

Таким чином, аналізуючи процесуальні правовідносини в пенсійному забезпеченні можна зробити висновок, що їм властива захисна функція, тобто – захист права на пенсію.

У випадку виникнення процесуальних відносин, відомо, що вони не є кінцевими при реалізації права на пенсію, так як після їх завершення – винесення рішення суду, це рішення необхідно виконати. Виходячи з цього, вважаємо, що є сенс говорити про існування в пенсійному забезпеченні виконавчих (постпроцесуальних) правовідносин, що визначаються Законом України "Про виконавче провадження" [8].

Питання виконавчого провадження з пенсійних справ з кожним роком стає все більше актуальним. Для прикладу, до середини 2013 року в Україні винесено більше 2,2 мільйони судових рішень з питань пенсійних і соціальних виплат. За даними рішеннями, держава України повинна виплатити громадянам 7,2 млрд. грн. [9].

Виходячи з вищевикладеного виникає закономірне питання, чи можна виконавчі відносини включати до комплексу правовідносин в пенсійному забезпеченні – для автора відповідь очевидна – безумовно. Вважаємо, що реалізація права досягається в момент отримання пенсійних виплат, а всі відносини, що передують цьому є стадіями такої реалізації.

В Україні, з метою удосконалення виконавчих правовідносин в сфе-

рі соціального захисту у цілому і пенсійного забезпечення окремо запропоновано на розгляд Верховної Ради України законопроект “Про виконання рішень судів з питань соціального захисту громадян України” реєстраційний номер 3035 від 29.07.2013 р. [10]

Питання виконавчих правовідносин в пенсійному забезпеченні ще потребує окремого, ґрунтовного дослідження, але той факт, що вони мають безпосереднє відношення до пенсійного забезпечення у випадку спору про право – очевидний.

Досліджуючи виконавчі (постпроцесуальні) правовідносини необхідно визначити їх функцію. На нашу думку, цьому виду правовідносин властива виконавча функція в широкому сенсі і відновлювальна функція (відновлення права на пенсію, яке було порушене) у вузькому.

Вищевикладене дає можливість зробити висновок, що пенсійне забезпечення складається із комплексу правовідносин, які вибудовані в логічній послідовності і у залежності від функціонального навантаження конкретного правовідношення, його місця при здійсненні особою права на пенсійне забезпечення. Складовими частинами цієї системи є: пенсійно-страхові, процедурні, пенсійно-забезпечувальні, процесуальні, виконавчі (постпроцесуальні) правовідносини. Очевидно, що кожне правовідношення є складним і таким, що не може існувати автономно, а тільки у тісному взаємозв'язку з іншими правовідношеннями в пенсійному забезпеченні. Як уже було показано вище, кожне правовідношення виконує свою функцію для досягнення єдиної для всіх мети – реалізації особою права на пенсію.

Список використаних джерел

1. Худяков А. И. Теория страхования / А. И. Худяков. – М. Статут, 2010. – 656 с.
2. Захаров М. Л. Социальное страхование в России: прошлое, настоящее и перспективы развития (трудовые пенсии, пособия, выплаты пострадавшим на производстве): монограф. – М.: Проспект. – 312 с.
3. Роик В. Д. Обязательное пенсионное страхование: теория и практика организации в России / В. Д. Роик. – М. «Онеbook.ru», 2013. – 332 с.
4. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 09.07.2003 № 1058 // Электронный ресурс. – Режим доступа: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1058-15/page3>
5. Субботенко В. К. Процедурные правоотношения в социальном обеспечении: монография / В. К. Субботенко. – Томск: Изд-во Томск. гос. ун-т, 1980. – 195 с.
6. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 № 2747 // Электронный ресурс. – Режим доступа: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2747-15?nreg=2747-15&find=1&text=%EF%E5%ED%F1&x=10&y=5#w11>
7. Постанова пленуму Вищого адміністративного суду України “Про окремі питання юрисдикції адміністративних судів” від 20.05.2013 № 8 // Электронный ресурс. – Режим доступа: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v0008760-13?nreg=v000876013&find=1&text=%EF%E5%ED%F1&x=8&y=6>
8. Про виконавче провадження : Закон України від 21.04.1999 № 606 // Электронный ресурс. – Режим доступа: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/606-14>

9. *Лист-відповідь* Прем'єр-міністра України № 7442/0/2-13 від 05/06/2013 р. на запит народного депутата України І. М. Мірошніченка № 11/10-525 від 17.05.2013 р.

10. *Законопроект* "Про виконання рішень судів з питань соціального захисту громадян України" реєстраційний номер 3035 від 29.07.2013 р. – Електронний ресурс. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=47981

Шумило М. М. Правовідносини в пенсійному забезпеченні: функціональний аспект

У статті проведений ґрунтовний аналіз правовідносин в пенсійному забезпеченні через призму їх функцій, які вони виконують у правовому регулюванні. Встановлено, що пенсійно-страхові відносини виконують функцію забезпечення права на пенсію. Процедурні правовідносини виконують організаційну функцію. Матеріально-забезпечувальні – функцію виплати пенсії. Процесуальні правовідносини в пенсійному забезпеченні виконують захисну функцію. Виконавчі (постпроцесуальні) правовідносини – виконують функцію виконання судових рішень у пенсійних справах. Доведено, що пенсійне забезпечення – це комплекс правовідносини із різним набором функцій, але з одною метою – реалізацією особами права на пенсію.

Ключові слова: пенсія, правовідносини, функція, пенсійне забезпечення.

Шумило М. М. Правоотношения в пенсионном обеспечении: функциональный аспект

В статье проведен основательный анализ правоотношений в пенсионном обеспечении через призму их функций, которые они исполняют в правовом регулировании. Установлено, что пенсионно-страховые отношения исполняют функцию обеспечения права на пенсию. Процедурные правоотношения исполняют организационную функцию. Материально-обеспечительные – функцию выплаты пенсии. Процессуальные правоотношения в пенсионном обеспечении исполняют защитную функцию. Исполнительные (постпроцессуальные) правоотношения – призваны для выполнения судебных решений в пенсионных делах. Доведено, что пенсионное обеспечение – это комплекс правоотношений с разным набором функций, но с одной целью – реализацией лицами права на пенсию.

Ключевые слова: пенсия правоотношения, функция, пенсионное обеспечение.

Shumylo M. Legal relation in the pension system: functional aspects

This paper conducted a detailed analysis of relations in the pension system in the light of functions they perform in the legal regulation. It was established that the pension – insurance relations function to ensure the right to a pension. Procedural legal relations perform organizational function. Material and provisional – perform the function of pension payment. Legal proceedings in the pension system perform a security function. Executive relations – act as enforcement of judgments in pension matters. It is proved that pension provision – is a complex of relations with a different set of features, but with one aim – the realization of the right to pension.

Key words: pension, legal relation, function, pension provision.